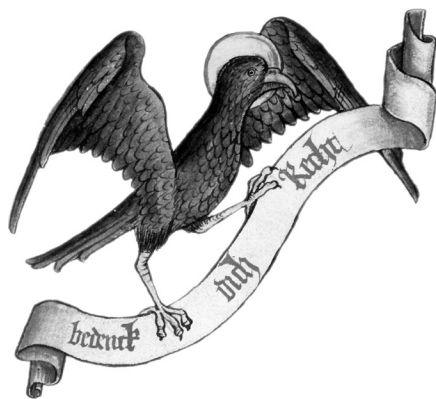

Særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 50
2011

With summaries

KØBENHAVN 2011
UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på papiromslaget se s. 169.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik III's bibliotek

Om titelvignetten se s. 178.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion: John T. Lauridsen
med tak til Ivan Boserup

Redaktionsråd:
Ivan Boserup, Grethe Jacobsen, Else Marie Kofod,
Erland Kolding Nielsen, Anne Ørbæk Jensen,
Stig T. Rasmussen, Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Papir: Lesebo Design Smooth Ivory 115 gr.
Dette papir overholder de i ISO 9706:1994
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob Kyril Meile
Nodesats: Niels Bo Foltmann
Tryk og indbinding: SpecialTrykkeriet, Viborg

ISSN 0060-9896
ISBN 978-87-7023-085-8

ET SENMIDDELALDERLIGT TYSK
FÆGTEMESTERHÅNDSKRIFT
på Det Kongelige Bibliotek. Ms. Thott 290 2°

AF

CLAUS FREDERIK SØRENSEN

På Det Kongelige Bibliotek i København befinder sig under signaturen Thott 290 2° Meister Hans Thalhofer: *Alte Armatur und Ringkunst*, et rigt illustreret senmiddelalderligt tysk håndskrift dateret 1459. Det vil i det følgende blive betragtet i en større kontekst af tyske fægtehåndskrifter under betegnelsen 'T 1459'. Håndskriftet blev til på foranledning af den tyske fægtemester Hans Talhoffer og indeholder bl.a. viden om fægtekunst, krigskunst og den retslige duel. Fægtemesteren foranledigede i alt udarbejdelsen af fem fægtehåndskrifter, hvoriblandt T 1459 er det eneste, der befinder sig i Danmark. Håndskriftet er gjort tilgængeligt som online faksimile på Det Kongelige Biblioteks hjemmeside.¹

Håndskriftet er en del af bibliotekets Thott'ske samling. Storgodsejeren, greve Otto Thott (1703–1785) samlede bøger og håndskrifter igennem hele sit lange liv, og hans bibliotek kunne måle sig med de største privatbiblioteker i samtidens Europa. Efter en brillant karriere i dansk statsadministration testamenterede han til Det Kongelige Bibliotek – som tak for udvist kongelig gunst – sin enestående samling af bøger trykt fra trykkekunstens fødsel til og med 1530 (6.159 numre), samt hele sin overordentlig værdifulde håndskriftsamling (4.154 numre).² Det er således en af Otto Thott's mange fortjenester, at et illustreret senmiddelalderligt tysk fægtemesterhåndskrift i dag befinder sig i Danmark og er en del af Det Kongelige Biblioteks samlinger.

T 1459 er et papirhåndskrift i folioformat (30 × 21 cm) og består i dag af 150 blade fordelt på tre tykke læg à ca. 24–26 dobbeltblade. Tre blade er tabt i starten, et i hver af de første to læg og ét i slutningen af

¹ <http://www.kb.dk/da/nb/materialer/haandskrifter/HA/e-mss/thalhofer/thalhofer.html>

² Kristof Glamann: *Otto Thotts uforgribelige tanker om kommerciens tilstand*. København 1966, s. 18. En trykt katalog over donationen blev udgivet i 1795 af Det Kongelige Bibliotek: *Catalogi Bibliothecæ Thottianæ tomus septimus, libros cum ab inventa typographia ad annum MDXXX excusos, tum manuscriptos continens*.

trede læg. Disse tab kan skyldes, at bladene var ubeskrevne, men her og der findes endnu ubeskrevne blade, så der kan også være tale om tab af nogle få billeder. Pergamentstrimler midt i de tre tykke læg har effektivt forhindret syningerne i at skære sig igennem papiret. Håndskriftet er indbundet i et samtidigt eller lidt senere bind af træplader omgivet af lyst pergament med blindtrykt dekoration på begge permer og påsat beskyttende hjørnebeslag af bronze. Midt på bindets forside ses spor efter et dekorativt beslag, og et tilsvarende forefindes stadig på bindets bagside. Der er desuden spor efter et nu forsvundet låsebeslag. På bindets forside er med blæk af en eftermiddelalderlig hånd skrevet navnet *Thalhoffer*.

På bindets inderside findes håndskriftets signatur (tilskrevet ca. 1790), Det Kongelige Biblioteks stempel, samt i en ældre hånd navnet *Talhoffer*. Der er indsat forsatsblade, som ikke er en del af det oprindelige håndskrift. Hertil er klæbet en art indholdsfortegnelse, skrevet af en 1700-tals hånd. Håndskriftets tekstdele er skrevet med rødt og sort blæk, og illustrationerne er malede og med kraftige omrids. Både tekst og illustrationer er udført på professionel vis og er af høj teknisk kvalitet. Det anvendte papir er af god kvalitet og bærer et vandmærke forestillende et oksehoved med øjne og en enkelt stage med 7-bladet blomst. Papiret er produceret i Norditalien.³

Håndskriftets datering, ejer og skriver fremgår af følgende passage (fig. 1):

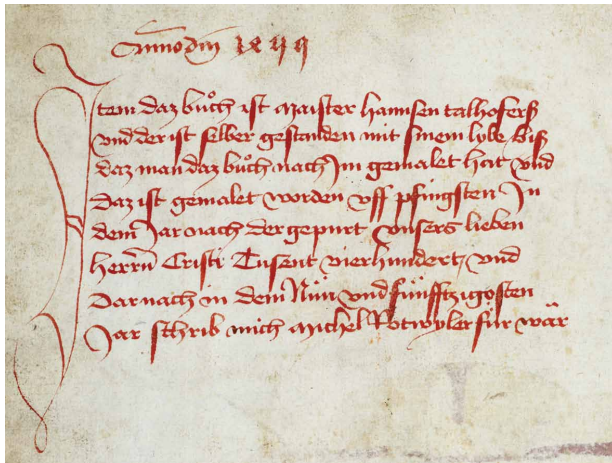

Fig. 1: Datering m.v. Thott 290 2°, bl. 103v. Det Kongelige Bibliotek.

3 Se C.M. Briquet: *Les filigranes* (1907), Reprint, Amsterdam 1968, IV, nr. 14861, dokumenteret i Augsburg Stadtarchiv 1456.

Teksten på fig. 1 lyder:

Anno domini 1459

Item daz buch ist Maister hannsen talhoferß
Vnd der ist selber gestanden mit sinem lybe biß
Daz man daz buch nach Jm gemalet hat und
Daz ist gemalet worden Vff pfingsten Jn
Dem Jar nach der gepurt Vnsers lieben
Herrn Cristi Tusent vierhundert Vnd
Dar nach in dem Nün und fünfftzigosten
Jar schrib mich Michel Rotwyler für wär.

(Bogen tilhører mester Hans Talhoffer
Og han har selv stået med sit legeme
indtil man har malet bogen efter ham
Og den er blevet malet i pinsen
I året efter vores kære herre Kristi fødsel
Tusinde, firehundrede og derefter i det nioghalvtredsenstyvende år
Skrev mig Michel Rotwyler sandelig.)

Hans Talhoffers professionelle titel var *Schirmmeister*, som kan oversættes med fægtemester eller fægtelærer. Ordret betyder ordet forsvarsmester, og betegnelsen at fægte betyder ikke nødvendigvis fægtning med sværd, men brug af et bredt sortiment af våben. Fægtemesterens viden er som nævnt bevaret i fem forskellige håndskrifter, og følgende skema giver en oversigt over håndskrifternes nuværende geografiske placeringer og de signaturer, som de befinder sig under. Desuden optræder i skemaet en række forkortelser over de fem håndskrifter, som herefter benyttes artiklen igennem:⁴

Forkortelse	Signatur	Sted	Datering	H.-P. Hils Katalognr:	R. Leng Katalognr:
T S	78 A 15	Berlin, Kupferstichkabinett der Stiftung Preußischer Kulturbesitz	Før 1459	11	38.3.2
T 1443	Ms. Chart. A558	Gotha, Forschungsbibliothek Schloß Friedenstein	1443/ 1448	20	38.3.3
T 1459	Thott 290 2°	København, Det Kongelige Bibliotek	1459	27	38.3.4
T K	Hs. XIX, 17-3	Königseggwald, Gräfliche Bibliothek	Før 1459	26	38.3.5
T 1467	Cod. icon 394a	München, Bayerische Staatsbibliothek	1467	35	38.3.6

⁴ De omtalte kataloger af Hans-Peter Hils og Rainer Leng omtales nedenfor.

*Forskningsoversigt 1754–2010*⁵

1754. Johann Carl Heinrich Dreyer. Den første omtale af Hans Talhoffer i nyere tid. Der er tale om studier af middelalderens retslige duel, publiceret i *Sammlung vermischter Abhandlungen zur Erläuterung der Teutschen Rechte und Alterthümer wie auch der Critic und Historie*, Rostock 1754. Dreyer analyserer et håndskrift, som i beskrivelsen er identisk med T 1459. I værket registreres håndskriftets kampformer, men forfatteren bearbejder ikke disse yderligere.

1817. Nathanael Schlichtegroll. Studier af middelalderens retslige duel, publiceret i *Talhoffer. Ein Beitrag zur Literatur der gerichtlichen Zweykämpfe im Mittelalter*, München 1817. Håndskriftet T 1467 analyseres, men Schlichtegrolls værk blev ikke afsluttet og fremstår ufuldstændigt. Her registreres også håndskriftets forskellige kampformer.

1883. Friedrich Jacobs og Ferdinand August Ukert publicerer *Beiträge zur ältern Litteratur oder Merkwürdigkeiten der Herzogl. Öffentlichen Bibliothek zu Gotha*, Leipzig 1883. Håndskrifterne T 1443 og T 1467 beskrives summarisk sammen med andre ældre håndskrifter fra det hertugelige bibliotek i Gotha.

1887 & 1889. Gustav Hergsell transkriberer og publicerer T 1467, samt T 1443 og en kopi af T K.⁶ Hergsell beskriver den tyske fægteterminologi og behandler Hans Talhoffer og den tyske fægtetradition. Flere af hans synteser bærer dog præg af hans manglende kendskab til T S og T 1459. Det er første gang en forsker systematisk kommenterer og analyserer Hans Talhoffers håndskrifter.

1932. Otto Olsen udgiver: *Fægningens og Duellens Historie i Danmark. Brug af blanke Våben fra Vikingetiden til vore Dage*, København 1932. For første gang kommenterer og beskriver en dansk forsker håndskriftet T 1459. Der er tale om korte beskrivelser af håndskriftets våbentekniske afsnit.

1983. Hans-Peter Hils publicerer artiklen *Die Handschriften des oberdeutschen Fechtmeisters Hans Talhoffer* (Codices manuscripti. Bd. 9), Wien 1983. Hils gennemgår systematisk Hans Talhoffers fem håndskrifter og

⁵ Omtalen af skrifter, der ikke har været forfatteren tilgængelige, følger omtalen i Hans-Peter Hils: *Die Handschriften des oberdeutschen Fechtmeisters Hans Talhoffer*. (Codices manuscripti. Bd. 9). Wien 1983.

⁶ Gustav Hergsell: *Talhoffers Fechtbuch aus dem Jahre 1467. Gerichtliche und andere Zweikämpfe darstellend*. Prag 1887. Gustav Hergsell: *Talhoffers Fechtbuch (Ambrasser Codex). Aus dem Jahre 1459*. Prag 1889. Gustav Hergsell: *Livre d'escrime de Talhoffer (Codex de Gotha). De l'an 1443*. Prag 1889.

gør sig samtidig overvejelser over hans liv og levned. Artiklen må regnes for det hidtidige hovedværk omhandlende Hans Talhoffer.

1985. Hans-Peter Hils publicerer *Meister Johann Lichtenauers Kunst des langen Schwertes*, Frankfurt am Main 1985, en grundig gennemgang af kendte tyske fægtemanualer, heriblandt Hans Talhoffers. Den tyske fægtetradition sættes i perspektiv og analyseres. Det er et omfangsrigt værk, som omhandler en lang række fægtemestre og håndskrifter, med udeladelse af en del information, der forefindes i Hils' artikel fra 1983. Værket indeholder ingen ny viden i forhold til denne.

1998. Carl Schulze & Torsten Verhülsdonk genoptrykker Gustav Hergsells værk om T 1467 fra 1887.⁷ Der præsenteres ingen ny forskning.

2000. Mark Rector publicerer håndskriftet T 1467. Der er tale om en genudgivelse af Gustav Hergsells udgave fra 1887, oversat til engelsk.⁸ Publikationen indeholder ingen ny forskning, men det er første gang et af Hans Talhoffers håndskrifter oversættes til engelsk.

2006. Under titlen *Mittelalterliche Kampfesweisen* publicerer André Schulze første bind (af 6) af et værk omhandlende T 1467. Hidtil er udkommet tre bind.⁹ De behandler håndskriftet T 1467 med henblik på praktisk udførsel af fægtekunst. Om personen Hans Talhoffer gengives hovedsagelig Hans-Peter Hils' arbejder. Desuden gengives flere historiske artikler om krigskunst, den retslige duel og fægtning generelt. Disse artikler er vigtige for forståelsen af Hans Talhoffers historiske kontekst. Værket er uden noter eller kildehenvisninger.

2007. Under titlen *Fight Earnestly. The fightbook from 1459 AD by Hans Talhoffer* publicerer Jeffrey Hull et værk omhandlende T 1459.¹⁰ Der er her tale om en internetpublikation, hvor forfatteren har til hensigt at transkribere teksten og oversætte den til engelsk. De forskellige afsnit kommenteres og deres kontekst forsøges klarlagt.

2008. Claus Frederik Sørensen. *Den tyske fægtemester Hans Talhoffer og hans håndskrift: Alte Armatur und Ringkunst 1459* (Upubliceret speciale ved Afdelingen for Middelalder og Renæssancearkæologi ved Aarhus

⁷ Carl Schulze & Torsten Verhülsdonk: *Talhoffers Fechtbuch. Gerichtliche und andere Zweikämpfe darstellend. Anno Domini 1467*. Herne 1998.

⁸ Mark Rector (red.): Hans Talhoffer: *Medieval Combat, A Fifteenth-Century Illustrated Manual of Sword fighting and Close-Quarter Combat*. London 2000.

⁹ André Schulze (red.): *Mittelalterliche Kampfesweisen*. [I] *Das Lange Schwert. Talhoffers Fechtbuch Anno Domini 1467*. Mainz am Rhein 2006. (Samt [II] *Der Kriegshammer, Schild und Kolben* og [III] *Scheibendolch und Stechschild*, begge sst. 2007).

¹⁰ <<http://www.thearma.org/Fight-Earnestly.htm>>.

Universitet). Analyse af T 1459 ud fra både et kulturhistorisk og eksperimentelt arkæologisk perspektiv.

2008: Rainer Leng: *Katalog der deutschsprachigen illustrierten Handschriften des Mittelalters Band 4/2, Lfg. 1/2: 38: 38. Fecht- und Ringbücher*, München 2008. Her beskrives og kommenteres samtlige Hans Talhoffers håndskrifter samt 3 tidlige kopier: Cod. I.6. 2° i Augsburg, Universitätsbibliothek (midten af 1500-tallet),¹¹ S 554 i Solothurn, Zentralbibliothek (først i 1500-tallet),¹² og KK 5342 i Wien, Hofjagd- und Rüstammer (sidst i 1400-tallet).¹³

2010: André Schulze (red.) publicerer en faksimile af håndskriftet T K samt et følgebind, der indeholder en transkription og oversættelse af håndskriftet, samt beskrivelse og datering heraf. Desuden bringes flere artikler om den tyske fægtekunst generelt.¹⁴

Inden for nyere forskning er det således hovedsageligt Hans-Peter Hils (1985) og Rainer Leng (2008), der har bearbejdet og registreret de tyske fægtehåndskrifter. Hertil kan der i dag føjes tre, som ingen af dem nævner. Bagest i denne artikel bringes en oversigt over de for tiden kendte tyske fægtehåndskrifter med krydsreferencer til betegnelser og signaturer fra Hils' og Lengs værker.

Johannes Lichtenauers fægteideologi

Man har i dag kendskab til 66 tyske middelalder- og renaissancefægtehåndskrifter. Hovedparten af disse tager udgangspunkt i en række vers, som beskriver en fægteideologi, der blev udfærdiget af en 1300-tals fægtemester ved navn Johannes Liechtenauer. Fægtemesteren nedskrev sin fægteideologi på vers, der senere udgjorde fundamentet for flere tyske fægtemestres lære, heriblandt Hans Talhoffer. Versene blev formidlet på forskellig vis, både i rent tekstbaserede og i illustrerede håndskrifter.

Der kendes ikke til et originalt håndskrift af Johannes Lichtenauer. Den første reference til fægtemesteren er fra 1389, i håndskriftet Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, Cod. ms. 3227a, hvor fægtemesteren beskrives således (bl. 13v):

“Før alt andet skal du vide og forstå, at fægtning kun er en kunst, og at kunsten blev udtænkt og udfærdiget for hundreder af år siden.

¹¹ Leng 2008, s. 38.

¹² Leng 2008, s. 57.

¹³ Leng 2008, s. 58.

¹⁴ André Schulze (red.): *Der Königsegger Codex. Die Fechthandschrift des Hauses Königsegg*. Mainz am Rhein 2010.

Denne kunst er fundamentet og kernen, og var fuldstændig forstået og kendt af mester Lichtenauer. Ikke at han selv udtænkte og udfærdigede, hvad der er beskrevet, men han rejste og søgte igennem mange lande, da han ønskede at lære og opleve denne kunst.”

T 1459s betydning som kilde

Håndskriftet fremstår i dag som en uvurderlig kilde til en glemt middelalderlig europæisk kampkunst, der var helt på højde med hvad i dag kendes fra både Kina og Japan. Den middelalderlige fægtekunst er dog modsat de asiatiske kampkunster en død kampkunst, hvis praktiske betydning for længst er gået tabt, og som ikke har været udøvet i flere hundrede år.

Forskningsmæssigt har der aldrig været megen fokus på den praktiske del af middelalderlig våbenbrug, og når en sådan endelig omtales, må den siges at være præget af fantasifulde gætterier og vrangforestillinger. Det samme gør sig gældende inden for de moderne medier, hvor der er langt fra Hollywoods langtrukne fremstillinger til den effektivitet, hurtighed og voldsomhed, som de bevarede håndskrifter illustrerer og beskriver. Det sælger ganske simpelt ikke, at en episk duel – historisk set – kun ville have været få sekunder.

På flere områder adskiller T 1459 sig dog fra de øvrige fægtehåndskrifter. Først og fremmest består håndskriftet af både illustrationer med kort tilhørende tekst og rent tekstbaserede afsnit. Langt de fleste tyske fægtehåndskrifter kan placeres i den ene eller anden af disse kategorier men yderst sjældent inden for begge.

Håndskriftet bærer præg af at være en blanding af salgskatalog og vidensbank. Hans Talhoffer valgte således i T 1459 at illustrere udvalgte eksempler på sin omfattende viden i stedet for at gå i dybden med enkelte af håndskriftets mange afsnit. Samtidig er de afsnit, der ikke kan relateres til fægte- eller kampkunst, særdeles interessante. Håndskriftet minder herved om T 1443 og må have fungeret som privat depot over Hans Talhoffers alsidige viden. Begge håndskrifter regnes således for at have været i fægtemesterens personlige eje modsat T S, T K og T 1467, der alle blev udfærdiget til adelige/fyrstelige klienter, og som udelukkende omhandler kamp- og fægtekunst.

T 1459 kan desuden placeres blandt de fægtehåndskrifter, som endnu i 1400-tallet beskæftigede sig med en dødbringende kunst. Allerede fra midten af 1400-tallet begyndte den middelalderlige fægtekunst at få et mere sportsligt præg. Der blev for eksempel oprettet borgerlige

fægteskoler, hvor fægtekurrencer blev almindelige og tiltrak sig stor opmærksomhed. Tilsvarende forblev ridderturneringer et uhyre populært fænomen blandt Europas fyrster og adelige, hvilket betød, at de ridderlige våbenkunster stadig blev dyrket i stor stil – dog ikke til brug på slagmarken men i stedet med et sportsligt og prestigemæssigt øjemed. T 1459 må derfor regnes for et af de sidste fægtehåndskrifter, der med sikkerhed kan siges ikke at have et sportsligt præg, hvilket dokumenteres visuelt i håndskriftets mange illustrationer af kamp med dødelig udgang.

Sammen med Hans Talhoffers øvrige fire håndskrifter indtager T 1459 en helt unik position blandt de bevarede tyske fægtehåndskrifter. Flere teknikker og illustrationer går igen fra håndskrift til håndskrift, men en sammenligning mellem dem viser en række større og mindre variationer håndskrifterne imellem. Samlet beskrives de forskellige teknikker med en bemærkelsesværdig detaljerigdom, hvis lige ikke ses blandt de øvrige bevarede tyske fægtehåndskrifter.

OVERSIGT OVER T 1459

Håndskriftet kan inddeles på følgende måde:

- a) Hans Talhoffers vers: Blad 1r–1v
- b) Johannes Liechtenauers vers: Blad 2r–5v.
- c) Den retslige duel: Blad 8r–10v.
- d) Billedkatalog: Blad 11r–15r.
- e) Konrad Kyesers *Bellifortis*: Blad 15v–48v.
- f) Brydning og styrkeprøver: Blad 49r–60v og blad 138r–139r.
- g) Kamp med daggert: Blad 61r–71r.
- h) Kamp med lucernehammer: Blad 71v–74v og blad 131r–137v.
- i) Kamp med hellebard, spyd og sværd: Blad 75r–79v.
- j) Retslig duel mellem mand og kvinde: Blad 80r–84r.
- k) Retslig duel med spyd og langsværd: Blad 84v–94r.
- l) Kamp til hest: Blad 94v–97r og blad 124r–130v.
- m) Retslig duel med stikskjold, sværd eller kølle: Blad 97v–101r, 102v, 103r og 110v–117r.
- n) Hans Talhoffers portræt og våbenmærke, samt generel information om bogen: Blad 101v, 102r og 103v.
- o) Specialiseret dueludstyr: Blad 104r–110r.
- p) Kamp med buckler, sværd og krigskniv: Blad 117v–123v.
- q) Alfabeter, planetlære og anatomi: Blad 140r–150v.

a) Hans Talhoffers vers

På bl. 1, recto og verso, præsenteres Hans Talhoffers egen fægteviden på vers. Deri findes udtrykt Johannes Liechtenauer lære, men opbygning, konstruktion og indhold må tilskrives Hans Talhoffer selv. Versene indeholder specifik fægtelære, men også etikette: hvordan en fægter bør gebærde sig og udvise høvisk opførsel. Efter versene følger en kort beskrivelse af, hvordan en fægter bør forholde sig til at skulle kæmpe for alvor imod en modstander.

Hans Talhoffer producerede også egne vers til håndskriftet T K. Versene er dog ikke nær så våben- og kamporienterede som versene i T 1459. De beskæftiger sig mere med ridderlig opførsel og etikette.

b) Johannes Liechtenauers vers

Blad 2r–5v præsenterer på vers Johannes Liechtenauers upansrede fægtelære med langsværd, se fig. 2. Versene gengives i flere tyske fægtehåndskrifter, hvoraf det ældste er Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, Cod. ms. 3227a fra 1389. Hans Talhoffer gengiver også Johannes Liechtenauers vers i T 1443, svarende til vers i flere andre tyske fægtehåndskrifter. I T 1459 præsenteres derimod en lettere modificeret version af versene i forhold til den tidligere overlevering, bl.a. i kraft af nye overskrifter og indledninger til de enkelte afsnit. Denne omredigering må tilskrives Hans Talhoffer selv.

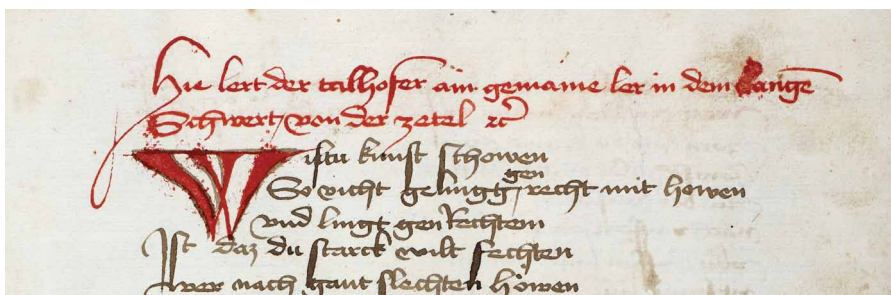

Fig. 2: Indledning til Johannes Liechtenauers vers. Thott 290 2°, bl. 2r. Det Kongelige Bibliotek.

Den røde tekst på fig. 2 lyder: Hie lert der talhofer ain gemaine ler in dem Lange Schwert von der zetel etc. (Her lærer Talhoffer, ud fra versene, en almen lære i det lange sværd.)

c) *Den retslige duel*

Blad 8r–10v beskriver forhold, regler og procedurer ved den senmiddelalderlige retslige duel. Der henvises til syv forhold eller anklager, der ud fra et verdsligt synspunkt medfører pligt og ret til at kæmpe i den retslige duel:¹⁵ mord, forræderi, kætteri, troløshed imod sin herre, frihedsberøvelse, falskhed, voldtægt.

Konfronteret med sådanne påstande kunne den anklagede part vælge at forvare sig ved den retslige duel. Duellanterne fik ifølge Hans Talhoffer seks uger til at forberede sig på kampen og kunne hyre en *Schirmmeister* for at forberede sig til duellen.¹⁶ Visse tyske byer besad privilegier, der gav dem ret til at afholde retslige dueller, og duellerne foregik efter den enkelte bys regler. Sådanne regler kendes bl.a. fra Nürnberg og Augsburg.¹⁷ I T 1459 beskrives også træningsperioden op til en retslig duel, hvilke ritualer der går forud for den egentlige kamp, og hvordan duellantene bør forholde sig til sin læremester og omvendt. T K indeholder lignende men noget kortere beskrivelser af proceduren end T 1459. I T 1443 findes illustrationer, der viser dele af processen fra fægtemesteren modtager bud om hjælp og undervisning til hvordan han modtages af klienten, og hvordan undervisningen begynder.

d) *Billedkatalog*

Blad 11r–15r viser eksempler på fægtemesterens alsidige viden om bl.a. jagt, kodeskrift, armbrøstskydning, ingeniørkunst m.m.¹⁸

e) *Konrad Kyesers krigsbog*

Blad 15v–48v rummer illustrationer med tilhørende korte tekster, der beskriver krigs- og belejringsmaskiner (fig. 3), videnskabelige opfindelser, ingeniørkunst, krudt og kanoner m.m.

I 1405 forfattede Konrad Kyeser fra Eichstätt et håndskrift med navnet *Bellifortis*: Göttingen, Niedersächsische Staats- und Universitätsbib-

¹⁵ T 1459, bl. 8r.

¹⁶ T 1459, bl. 8r.

¹⁷ Hergsell 1889, s. 35.

¹⁸ Rainer Leng lader blad 11r–11v være et særskilt afsnit med portrætter af Hans Talhoffer. Som nævnt stod fægtemesteren imidlertid model til håndskriftets illustrationer (se fig. 2), hvorfor udhævelsen af blad 11r–11v som deciderede selvportrætter ikke forekommer hensigtsmæssig.

Fig. 3: Stridsvogn. Thott 290 2°, bl. 107v. Det Kongelige Bibliotek.

liothek, Cod. Ms. Philos. 63. Det regnes i dag for den ældst bevarede tyske krigsbog, og det fungerede i flere tilfælde som forlæg for senere krigsbøger. Der er i dag bevaret en relativ stor mængde middelalder- og renæssancekrigsbøger af tysk oprindelse, og i ca. 50–60 af disse gengives viden fra Konrad Kyesers *Bellifortis*.¹⁹ Hans Talhoffers afsnit om krigskunst i T 1459 hører til denne gruppe. Lignende illustrationer ses i T 1443.

Teksten på fig. 3 lyder: “Diser strittkarr der schrott gewäpnet lüt schenkel ungewaupnet volk vellet eß mit rüren Es haut hindenan braite und vornan schmale ysen scharpff gefilet alß ain sichel und man fürt eß uff zwain redern.” (Denne stridsvogn skærer igennem pansrede folks lår. Den dræber upansrede folk med dens bevægelser. Bagved har den brede og foran slanke jern slebet skarpe som et segl. Man styrer den på to hjul.)

f) Brydning og styrkeprøver

Blad 49r–68v og blad 138r–139r viser mester Ott's brydelære, der illustreres i alle Hans Talhoffers håndskrifter (fig. 4). Dette fremgår ikke direkte i T 1459, men i T 1443 fortælleres, at håndskriftets brydelære stammer fra en omvendt og nu døbt jøde. Der er her tale om mester Ott, hvis lære gengives i flere tyske fægtehåndskrifter, bl.a. håndskriftet Rom, Biblioteca dell'Accademia Nazionale dei Lincei e Corsiniana, 44 A 8 fra 1452, hvor det fortælleres, at Ott var brydemester for flere østrigske fyrster. I teksten omtales han med ordene: “Maister Ott Dem got genädig sey” (Mester Ott, må Gud være ham nådig), hvorfor brydemesteren dette tidspunkt må være afgået ved døden. Den ældste gengivelse af mester Ott's lære stammer fra håndskriftet T 1443.

g) Kamp med daggert

Kamp med daggert (bl. 64r–71r) forekommer i samtlige af Hans Talhoffers håndskrifter. Direkte sammenlignelige illustrationer findes i bl.a. det anonyme håndskrift Augsburg, Universitätsbibliothek, Cod. I.6. 4° 2), der dateres til første halvdel af 1400-tallet. Der er dog kun tale om enkelte identiske illustrationer håndskrifterne imellem, hvorved der

¹⁹ Rainer Leng: *Ars belli. Deutsche taktische und kriegstechnische Bilderhandschriften und Traktate im 15. und 16. Jahrhundert*. Weisbaden 2002, s. 19.

Fig. 4: Mester Otts brydning gengivet af Hans Talhoffer. Thott 290 2°, bl. 49r. Det Kongelige Bibliotek.

ikke kan tales om decideret brug af forlæg. T 1459s daggertlære fremstår således som Hans Talhoffers egen lære.

h) Kamp med lucernehammer

På bl. 71v–74v vises upansret kamp med lucernehammer, og på bladene 131r–137v vises pansret kamp med lucernehammer (fig. 5).

Den retslige duel med lucernehammer illustreres også i T 1443 og T 1467. Det er dog ikke de samme teknikker, som illustreres i T 1443 og T 1459, og man kan ikke regne T 1443 for at være forlæg for T 1459's lucernehammerdel. Der findes ingen illustrerede tyske fægtehåndskrifter, som kan anses at være forlæg for disse illustrationer.

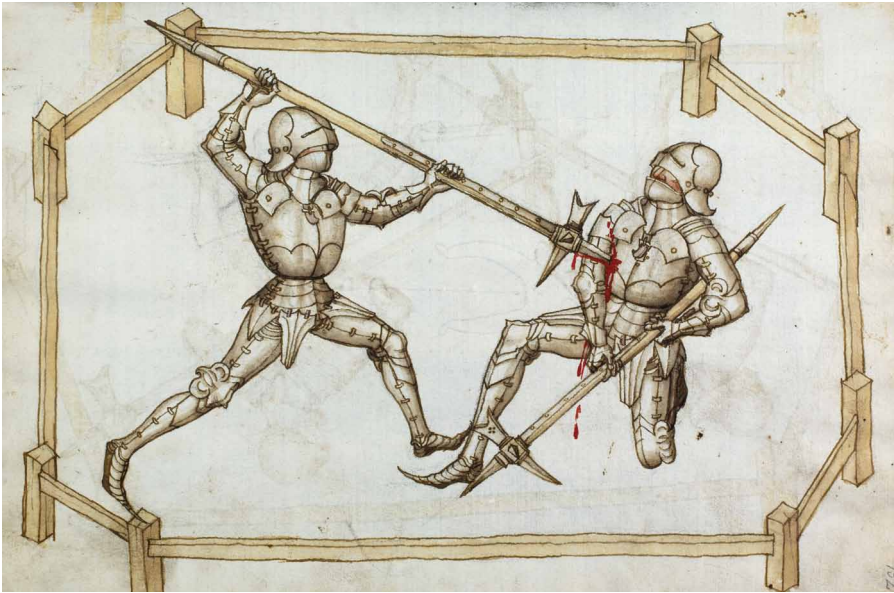

Fig. 5: Pansret kamp med lucernehammer. Thott 290 2°, bl. 132r. Det Kongelige Bibliotek.

i) Kamp med hellebard, spyd og sværd

I dette afsnit (bl. 75r–79v) bruger kombattanterne forskellige våben imod hinanden. Der er ikke tale om en samlet lære, og formålet med illustrationerne er ikke klar. Det er muligt, at der vises forsvarssituationer fra det daglige liv. Således vises, hvordan et sværd hurtigt trækkes fra skeden, samt mere kontroversielle situationer, hvor eksempelvis en hue har til formål at blinde modstanderen samtidig med, at der kastes en daggert imod ham (fig. 6). Der findes ingen paralleller til disse illustrationer i andre tyske fægtehandskrifter.

Teksten på fig. 6 lyder: Daz blenden ab dem houpt Darby der wurff in Leib (Blænding af hovedet, desuden kastet på legemet.)

j) Retslig duel mellem mand og kvinde

T 1459 viser også en retslig duel mellem mand og kvinde (bl. 80r–84r). Det var ikke uhørt, at kvinder påkaldte sig retten til den retslige duel. Der er bevaret flere retslige dokumenter fra bl.a. München, som fortæller, at den retslige duel mellem mand og kvinde var et forholdsvis almin-

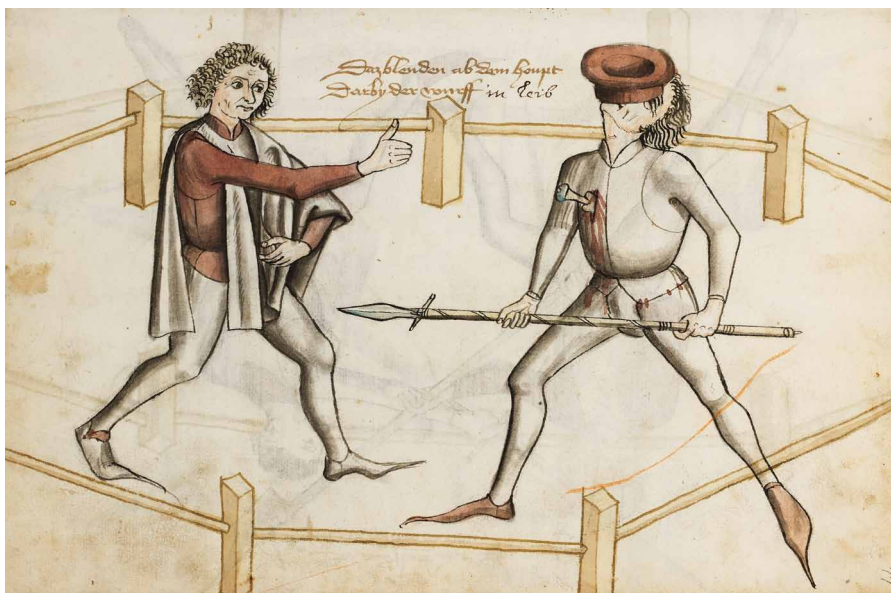

Fig. 6: Hue der blænder modstanderen samtidig med, at der kastes daggert. Thott 290 2°, bl. 77r. Det Kongelige Bibliotek.

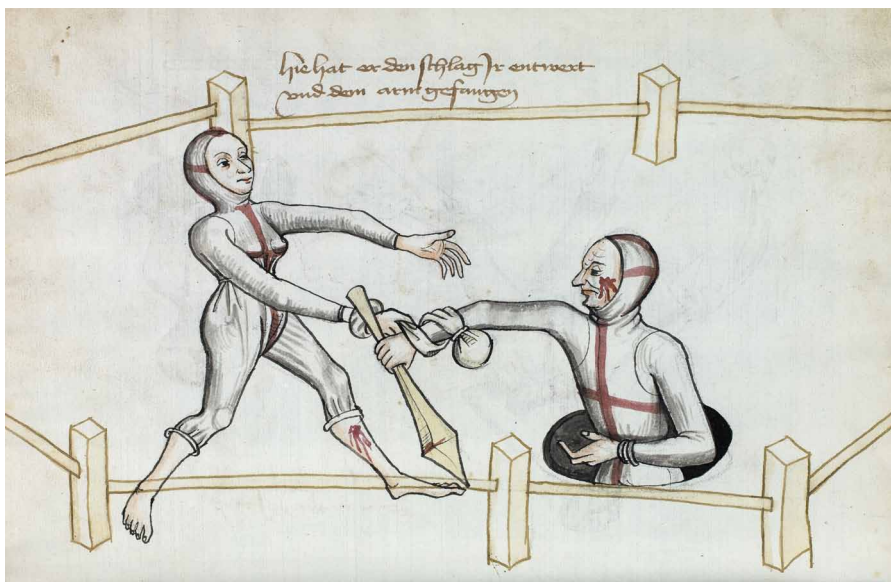

Fig. 7: Retslig duel mellem mand og kvinde. Thott 290 2°, bl. 80v. Det Kongelige Bibliotek.

deligt fænomen i senmiddelalderens Tyskland, hvor det især kendes fra det tyske bondesamfund.²⁰

Den retslige duel mellem mand og kvinde illustreres både i T 1459 og T 1467. Fænomenet ses i flere fægtehåndskrifter fra 1400-tallet bl.a. håndskriftet München, Bayerische Staatsbibliothek, Cgm 1507, som er foranlediget af fægtemesteren Paulus Kal og dateres til anden halvdel af 1400-tallet.

For at udligne den fysiske forskel mellem mand og kvinde blev manden placeret i et hul, hvor kun overkroppen stak op. Våbnene bestod af køller og en kugle indbundet i et klæde (fig. 7).

k) Retslig duel med spyd og langsværd

Den form for duel, der vises bl. 84v–94v, gengives i alle Hans Talhoffers fem håndskrifter. Kampformen er, sammen med brydning og daggert-kamp, den kampform, som oftest beskrives og illustreres i de tyske fægtehåndskrifter. Der er tale om teknikker beregnet til den pansrede kamp, hvilket også er tydeligt ved sammenligning med T 1443, TS og TK.

I håndskriftet T 1443 gengives Johannes Liechtenauers lære til den pansrede kamp, og den danner et fægteteoretisk fundament for illustrationerne i T 1459. Læren skal dog ikke anses for at være direkte forlæg til illustrationerne i T 1459, hvor en lang række teknikker er særegne for håndskriftet. Et nærmere studie af teknikkerne illustreret i Hans Talhoffers håndskrifter viser derimod, at flere af teknikkerne er designet som modsvar til eller viderebygning af Johannes Liechtenauers pansrede lære med langsværd. Dette gør Hans Talhoffer unik blandt de senere tyske fægtemestre.

l) Kamp til hest

I disse dele af håndskriftet (94v–97v og 124r og 130v) ses kamp til hest med lanse, spyd, sværd og armbrøst. Håndskriftet T 1443 gengiver Johannes Liechtenauers lære om kamp til hest, men denne danner ikke direkte forlæg til illustrationerne i T 1459, men må i stedet anses for et teoretisk fundament, som Hans Talhoffer byggede videre på. Der introduceres bl.a. i T 1459 nye våbentyper i forhold til hvad beskrives inden for Johannes Liechtenauer lære om kamp til hest – bl.a. armbrøsten.

²⁰ Schulze 2006, s. 14.

Fig. 8: Retslig duel med stikskjold og sværd. Thott 290 2°, bl. 97v. Det Kongelige Bibliotek.

Tilsvarende illustrationer ses i enkelte andre fægtehåndskrifter fra 1400-tallet bl.a. (som ovenfor) i håndskriftet Cgm 1507 (München, Bayerische Staatsbibliothek).

m) Retslig duel med stikskjold, sværd eller kølle

Denne form for retslig duel (bl. 97v–101r, 102v–103r og 110v–117r) var ikke kun et tysk fænomen, men kendes også fra lande som Frankrig og Spanien.²¹ De to kampformer stammer dog grundlæggende fra to forskellige regioner. Dette fremgår ikke af T 1459, men bliver tydeligt ved sammenligning med T 1467. Her forklares, at kamp med sværd og stikskjold indgik i det svabiske retssystem (fig. 8), mens kamp med kølle og stikskjold indgik i det frankiske retssystem (fig. 9).

Det vides ikke med sikkerhed, om der er brugt forlæg til denne del af håndskriftet. Der er bevaret flere ældre håndskrifter, der illustrerer denne form for retslig duel, bl.a. det anonyme håndskrift Augsburg, Universitätsbibliothek, Cod. I.6. 4° 2 og det anonyme håndskrift Kraków,

²¹ Schulze 2007, s. 13.

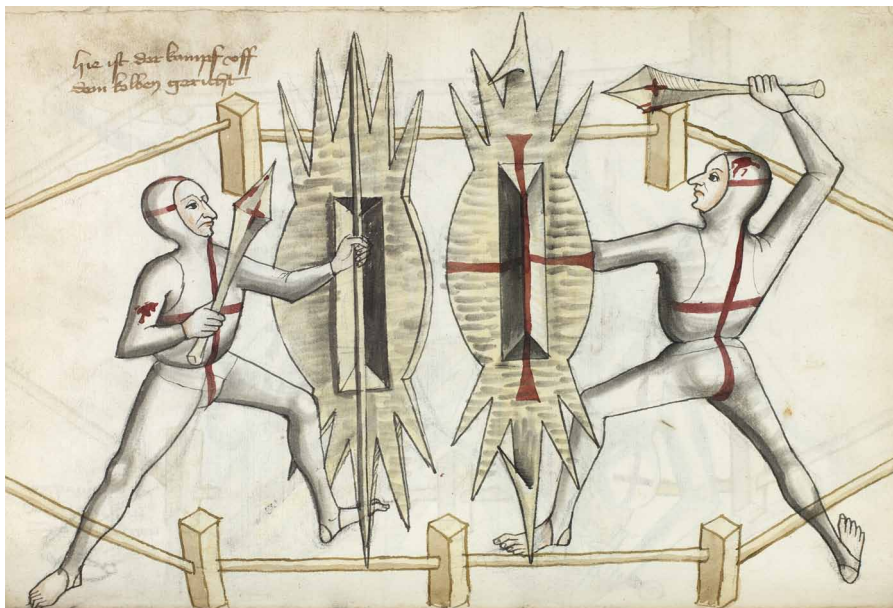

Fig. 9: Retslig duel med stikskjold og kølle. Thott 290 2°, bl. 99v. Det Kongelige Bibliotek.

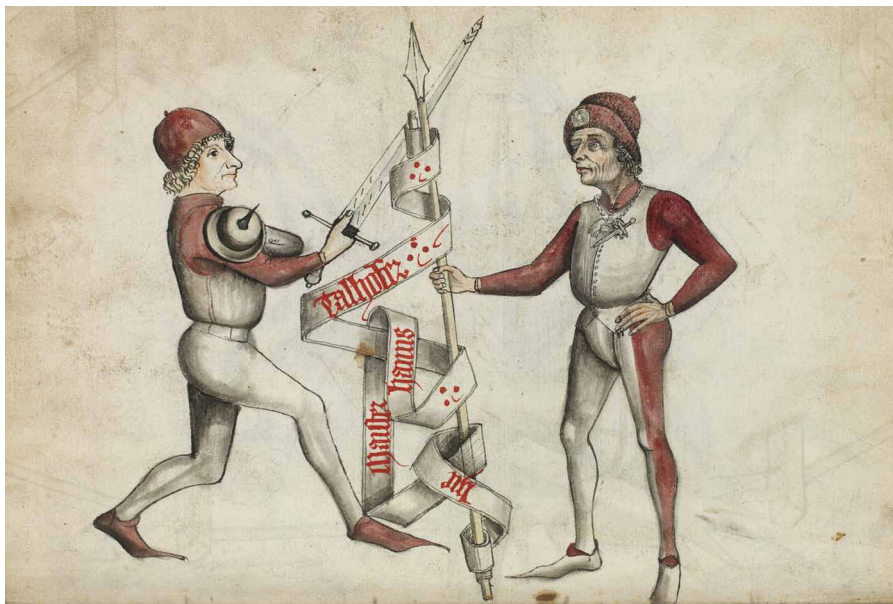

Fig. 10: Portræt af Hans Talhoffer. Thott 290 2°, bl. 101v. Det Kongelige Bibliotek.

Biblioteka Jagiellonska, Ms. Germ. Quart. 16. Håndskrifternes illustrationer er dog så forskellige, at det ikke er muligt at tale om samme forlæg, men er snarere en gengivelse af samme type retslig duel, der var almindelig i svabiske og frankiske områder i senmiddelalderens Europa.

n) Hans Talhoffers portræt og våben og generel information om bogen.

I dette afsnit (bl. 101v, 102r og 103v) ses på bl. 101v et portræt af Hans Talhoffer (fig. 10). Fægtemesteren ses med spyd i hånden, hvorom er viklet et tekstbånd med teksten: "hie maister hanns Talhofer" (her er mester Hans Talhoffer).

Hans Talhoffer bærer om halsen et emblem, der forestiller en bevinget løve med sværd. Det er evangelisten Markus' symbol, som også blev brugt af fægtegildet *Bruderschaft der reinen Jungfrau Maria und des heiligen und gewaltsamen Himmelfürsten Sanct Marx* (Markusbrødrene). Løven ses også på Hans Talhoffers våbenskjold, hvor den figurerer som højre skjoldbærer. Det nævnte fægtegilde blev dannet i 1400-tallet med hovedsæde i Frankfurt, hvor medlemmerne mødtes årligt for at vælge en kaptajn. Den ældste skriftlige kilde, der omtaler fægtegildet er en regnskabsbog fra 1474, og i 1478 fik fægtegildet tildelt et privilegium af den tyske kejser Frederik III, hvori det nævnes, at kun medlemmer af dette fægtegilde havde retten til at kalde sig fægtemestre.²² En kilde fra 1482 fortæller, at Hans Talhoffer på dette tidspunkt var medlem af fægtegildet Markusbrødrene, hvor han nævnes i forbindelse med manglende betaling af et pengebeløb til gildets kasse.²³ Denne oplysning er med til at sandsynliggøre fægtemesterens involvering i fægtegildet allerede i 1459, hvor Hans Talhoffer i T 1459 ses med fægtegildets emblem om halsen (Den bevingede løve). Illustrationen kan derfor betragtes som det ældste eksempel på broderskabets eksistens og samtidig bekræfte Hans Talhoffers status som fægtemester. En fuldstændig identisk løve med sværd ses i fægtemester Peter Falkners håndskrift fra ca. 1500, Wien, Kunsthistorisches Museum, KK 5012 (P 5012). Peter Falkner var kaptajn i fægtegildet Markusbrødrene i årene 1490, 1496, 1502, 1504 og 1506.²⁴

Hans Talhoffer førte personligt våbenskjold. Det forefindes i flere af hans håndskrifter (T 1443, T K og T S), men fremstilles klarest i T 1459

²² Christian Henry Tobler: *In Service of the Duke. The 15th century fighting treatise of Paulus Kal.* Highland Village 2006, s. 11.

²³ Hils 1985, s. 176.

²⁴ Hils 1985, s. 122.

Fig. 11: Hans Talhoffers personlige våben. Thott 290 2°, bl. 102r. Det Kongelige Bibliotek.

(fig. 11). Skjoldets baggrund er sort med to krydsede sværd og en krone på skjoldets front. Over skjoldet ses en stikhjelm, hvorfra hjelmklædet spreder sig flagrende, som løvværk. Et hjelmtegn pryder hjelmen, og er udformet som en lærers stok eller pisk. Skjoldholdere, i form af evangelisterne Johannes' og Markus' symboler, henholdsvis ørnen og den bevingede løve, flankerer skjoldet. Under ørnen ses Hans Talhoffers personlige motto "bedenck dich Recht" (tænk dig godt/rigtigt om).

Våbenskjoldet indeholder både, hvad man normalt betegner som adelige attributter, og hvad man betegner som borgerlige attributter. Opsætningen af våbenet med skjold, hjelm, hjelmtegn, hjelmklæde og flankerende skjoldholdere er typisk adelig, hvorimod stikhjelmen som hjelmtype ofte regnes for et typisk borgerligt symbol. Sværdmotivet samt valget af hjelmfigur kan desuden indikere, at der er tale om et såkaldt professionsvåben, en fægtemesters våben.²⁵

Forekomsten af fægtemestres portrætter og våbenskjolde er i T 1459 ikke et enestående tilfælde blandt tyske fægtehåndskrifter. Der kendes til enkelte andre eksempler på dette bl.a. i håndskriftet München,

²⁵ Hils 1983, s. 111.

Bayerische Staatsbibliothek, Cgm 1507, hvor fægtemesteren Paulus Kal portrætteres sammen med Hertug Ludvig (den rige) af Bayern.

Bl. 103v giver informationer om håndskriftets alder og om hvem der stod bag det. Det er omtalt nærmere ovenfor.

o) Specialiseret dueludstyr

Afsnittet på bl. 104r–110v rummer illustrationer af specialiseret dueludstyr til den retslige duel. Her ses bl.a. lucernehamre, sværd, stikskjold og specielt dueltøj. Tilsvarende illustrationer ses i T 1443 og T S. T 1443 indeholder ikke samme mængde specialiserede våben som T 1459, hvorfor det kun delvis kan have fungeret som forlæg. T S indeholder to sider med specialiserede våben, og her ses stikskjold, krigsknive, bucklere, samt specialiserede sværd.

Der findes ikke tilsvarende illustrationer i andre tyske fægtehåndskrifter, og denne del af håndskriftet regnes for at være blevet til uden anvendelse af andre fægtehåndskrifter som forlæg.

p) Kamp med buckler, sværd og krigskniv

Kamp med sværd og buckler (bl. 117v–123v) ses i tre af Hans Talhoffers håndskrifter: T S, T 1459 og T 1467. Af ældre håndskrifter, som omhandler kamp med sværd og buckler, skal nævnes håndskriftet Leeds, Royal Armouries, I.33, som er dateret til ca. 1300. Der er flere ligheder imellem dette håndskrift og T 1459, bl.a. illustrationer af grundstande. Der er dog forskel på fægtestilen. I håndskriftet *I.33* separeres våben og buckler sjældent i kampen (buckleren dækker sværdhånden), hvori- mod det modsatte ofte ses i T 1459. I håndskriftet T S har sværd og buckler-illustrationerne derimod store ligheder med illustrationerne i *I.33*. Det er således muligt, at Hans Talhoffer med tiden tilpassede sin sværd og buckler-lære til et system, der var lettere tilgængeligt og tilpasset flere våbentyper end det uhyre specialiserede sværd og buckler-system i *I.33*.

q) Alfabeter, planetlære og anatomi

Ved indskrivningen af dette afsnit (bl. 140r–150v) er håndskriftet blevet vendt om, således at første blad i afsnittet er den moderne folierings bl. 150.

Afsnittet kan inddeles i tre dele, hvor første del viser det arabiske talsystem, en omregningstabel for penge og det hebraiske og romerske alfabet. På blad 149v er gengivet en jødisk person, se fig. 12. Teksten lyder: “Hie lert der Jud Ebreesch” (her lærer jøden Ebreesch [hebraisk]). Øverst på bladet figurerer tre navne: *Michel rotwyler*, *clauß pfliger* og *hanß talhofer*. Hans Talhoffer foranledigede håndskriftet, og Michel Rotwyler var skriver. Det er derfor nærliggende at tillægge Clauß Pflieger rollen som tegner, men der foreligger intet bevis herpå.

Afsnittets anden del indeholder astrologilære, hvilket er en del af de syv klassiske frie kunster og en i middelalderen anerkendt videnskab. Teksten beskriver og kommenterer de syv himmellegemer, der var kendt i antikken og middelalderen: Saturn, Jupiter, Mars, Solen, Venus, Merkur og Månen.

Tredje del indeholder viden om anatomi ud fra mester Allmonsers lære. Det er sandsynligt, at Mester Allmonser er den berømte arabiske læge Mansúr ibn Ilyas, der omkring 1400 udgav en bog om anatomi.²⁶ Afsnittet indeholder beskrivelser af kroppens forskellige dele og deres funktioner, bl.a. hjernen, hjertet, lungerne og maven.

HANS TALHOFFERS ØVRIGE 4 HÅNDSKRIFTER

T 1443

Håndskriftet befinder sig på Forschungsbibliothek Schloß Friedenstein i Gotha under signaturen Ms. Chart. A 558. Det består af 151 blade med illustrationer og tekst. Det er et papirhåndskrift. På første blad ses årstallet 1443.

I håndskriftet gengives Johannes Liechtenauers lære om upansret kamp, pansret kamp og kamp til hest. I denne forbindelse ses årstallet: “anno domini XLVIII jar.” Årstallet 1448 regnes derfor for en mulig sekundær datering af håndskriftet. Det er også muligt, at tallet 48 refererer til årstallet 1348, og dermed specifikt til Johannes Liechtenauers lære. Hvis dette er tilfældet, er det den eneste kendte datering af personen Johannes Liechtenauer og dennes lære.

T 1443 indeholder et afsnit som beskæftiger sig med magi og overtro. Her beskrives bl.a. hvordan man kan forudsige enkelte aspekter af fremtiden, og ved hjælp af læren finde gunstige dage og datoer til den retslige duel. Tilsvarende lære beskriver bl.a. Dr. Johannes Hartlieb

²⁶ Schulze 2007, s. 37.

Fig. 12: Jødisk person. Thott 290 2°, bl. 149r. Det Kongelige Bibliotek.

(1400–1468) i værket *Das puch aller verpoten Künste, ungeläubens und der zaubrey* fra 1456.²⁷

Desuden gengives mester Ott's lære om brydning.

Billedmæssigt indeholder håndskriftet følgende elementer: Frankisk duel med stikskjolde og køller, pansret kamp med spyd og langsværd,

²⁷ Johannes Hartlieb: *Das Buch der Verbotenen Künste. Aberglaube und Zauberei des Mittelalters* [1456]. München 1998.

upansret kamp med langsværd, kamp med dolk, pansret kamp med lucernehammer, samt upansret brydning. Desuden findes der en række tekniske og krigstekniske illustrationer, hvorved T 1443 får karakter af krigsbog.

I håndskriftet ses Hans Talhoffers personlige våbenskjold for første gang, som beskrevet ovenfor.

T K

Håndskriftet befinder sig på Gräfliche Bibliothek, Königseggwald, under signaturen XIX 17.3. Det er dateret til ca. 1455 og består af 73 blade.²⁸ Det er et papirhåndskrift. Det består af to sider med ren tekst, der indeholder Hans Talhoffers egne vers om ridderlig etikette og opførsel. De resterende blade er illustrationer med kort tilhørende tekst.

T K indeholder en række illustrationer, der omhandler pansret kamp med 1½-håndssværd, kamp med dolk, upansret brydning, kamp med spyd og kamp til hest. Det blev produceret i forbindelse med Junker Luitpold von Königsegg's retslige duel og er stadig i familien Königsegg's eje.

I dette håndskrift ses en beskeden udgave af Hans Talhoffers personlige våben med to krydsede sværd igennem en krone.

T S

Håndskriftet befinder sig på Kupferstichkabinett der Stiftung Preußischer Kulturbesitz i Berlin under signaturen 78 A 15. Det forkortes her til T S ud fra slægtsnavnet til brødrene vom Stain, som håndskriftet blev produceret til.

Håndskriftet er af papir og dateret til mellem 1450 og 1459 ud fra stil og indhold i forhold til T K og T 1459. Det består af 77 blade og indeholder illustrationer med kort kommenterende tekst. T S er i dag ombundet, og bladene er ikke i deres oprindelige rækkefølge.

Indholdsmæssigt minder håndskriftet om T K, men viser desuden kamp efter frankisk og bayersk ret med stikskjold, sværd og kølle. Desuden ses der i T S afbildninger af specialiserede duelvåben og beklædning, ligesom i T 1459. Håndskriftet har to illustrationer af kamp med sværd og buckler, der af Hans-Peter Hils regnes for ældre end det oprindelige håndskrift.²⁹ Denne påstand kan dog ikke bekræftes.

²⁸ Schulze 2010, s. 17.

²⁹ Hils 1983, s. 103.

T S anses for en bestillingsvare og i håndskriftet ses Hans Talhoffer med sine to studerende, brødrene vom Stain. Teksten lyder: “Das stat her david und buppelin vom Stain gebrueder un hand die kunst in disem büch stat gelernnet von hansen dalhofer” (her står brødrene David og Buppelm vom Stain, som har lært kunsten i denne bog af Hans Talhoffer). I håndskriftet ses både brødrene vom Stains våbenskjold og Hans Talhoffers to krydsede sværd igennem en krone.

T 1467

Håndskriftet befinder sig på Bayerische Staatsbibliothek i München under signaturen Cod. icon. 394a. Håndskriftet er et bestillingsværk fra Hertug Eberhard von Württemberg, og det er dateret til 1467 ud fra inskription under dennes våbenskjold. Det er det eneste af Hans Talhoffers håndskrifter, hvor materialet er pergament. Det består i alt af 137 blade, som viser billeder med kort forklarende tekst.

T 1467 indeholder følgende emner: upansret kamp med langsværd, pansret kamp med spyd/sværd, upansret brydning, upansret kamp med lucernehammer, kamp med daggert, upansret kamp med krigskniv, 1-håndssværd og bukler, upansret duel mellem mand og kvinde og kamp til hest.

Der er store ligheder imellem T 1459 og T 1467, og T 1459 må anses for at være forlæg for T 1467. Håndskriftet fortsætter den stilistiske og indholdsmæssige fremstilling, som ses i T 1459, og ligger naturligt i fortsættelse af T 1459.

Hans Talhoffer ses i håndskriftet, hvor han er portrætteret med sværd og tekstbånd. Teksten lyder: “Das buch hatt angeben hans talhoffer und gestanden zu mallen” (denne bog har Hans Talhoffer foranlediget, og har stået [model til den] så han kunne males).

ANDRE SKRIFTLIGE KILDER TIL PERSONEN HANS TALHOFFER

To ovenfor uomtalte kilder om Hans Talhoffer giver en sjælden indsigt i den senmiddelalderlige fægtemesters liv og levned:

Det tidligste vidnesbyrd om Hans Talhoffer skal muligvis findes i et retsligt dekret fra Kejser Sigmund (1410–1437) fra d. 9. juni 1435.

Her bliver en borger fra Nürnberg fængslet efter anklage fra "Hans Dalhover".³⁰

En kilde fra 1454 i Staatsarchiv i Zürich fortæller, at Hans Talhoffer i en periode holdt fægteskole i Zürich. Her fortælles, at Hans Talhoffer stod vidne til to elevs duelling (højest sandsynligt som dommer til duellen), men måtte bruge sin stok til at stoppe duellen. En af duel-lanterne slog herefter ud efter Hans Talhoffer med sit sværd, og det efterfølgende slagsmål endte i retten og afgjordes af byrådet.³¹

Således kan opstilles følgende oversigt over Hans Talhoffers liv og virke:

- 1435 Nævnes muligvis første gang under navnet Hans Dalhover
- 1443 Håndskriftet T 1443 bliver til
- 1450 –1459 Ansættes af brødrene vom Stain, og håndskriftet T S bliver til
- 1454 Ansat ved rådhuset i Zürich, hvor Hans Talhoffer holder fægteskole
- 1455 (ca.) Ansættes af Junker Leutold von Königsegg, og håndskriftet T K bliver til
- 1459 Håndskriftet T 1459 bliver til
- 1467 Ansættes af Grev Eberhard von Württemberg, og håndskriftet T 1467 bliver til
- 1482 Nævnes som medlem af fægtegildet Markusbrødrene

Det er herved muligt at omtrentligt bestemme Hans Talhoffers levetid. Kilderne strækker sig over 47 år, og hvis der dertil regnes en lærlingeperiode, opnåede Hans Talhoffer en alder på omkring 60–70 år, hvilket må regnes for en bemærkelsesværdig høj alder i middelalderens Europa.

³⁰ Hils 1985. s. 174.

³¹ Hils 1985. s. 176.

APPENDIKS: TYSKE FÆGTEHÅNDSKRIFTER (CA. 1300–1800)³²

<i>Signatur</i>	<i>Sted</i>	<i>Forfatter</i>	<i>Datering</i>	<i>H.-P. Hils Kat.-nr.:</i>	<i>R. Leng Kat.-nr.:</i>
Reichsstadt Schätze 82	Augsburg, Stadtarchiv	Anton Rast	1553	1	38.8.1
Cod. I.6. 4° 2	Augsburg, Universitäts- bibliothek	Anonym (Co- dex Wallerstein /von Baumans fægtebog)	ca. 1470	2	38.9.1
Cod. I.6. 2° 4	Augsburg, Universitäts- bibliothek	Anonym	1545	3	38.8.2
Cod. I.6. 4° 3	Augsburg, Universitäts- bibliothek	Jude Lew	ca. 1450	5	Ikke nævnt
Cod. I.6. 2° 5	Augsburg, Universitäts- bibliothek	Sigmund Schining	1539/ 1552	6	38.1.1
Cod. I.6. 2° 1	Augsburg, Universitäts- bibliothek	Hans Talhoffer (kopi)	Før 1561	7	38.3.1
Cod. I.6. 4° 5	Augsburg, Universitäts- bibliothek	Jörg Wilhalm	1522	8	38.7.3
Cod. I.6. 2° 3	Augsburg, Universitäts- bibliothek	Jörg Wilhalm	1522	9	38.7.2
Cod. I.6. 2° 2	Augsburg, Universitäts- bibliothek	Jörg Wilhalm	1523	10	38.7.1
78 A 15	Berlin, Kuperstichkabi- nett der Stiftung Preußi- scher Kulturbesitz	Hans Talhoffer	Før 1459	11	38.3.2
Libr. pict. A 83	Berlin, Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz	Anonym	Efter 1500	11	38.9.3
Ms. 1825	Bologna, Universitäts- bibliothek	Paulus Kal	1458– 1467	Ikke nævnt	38.5.1
Cod. 1246	Breslau, Universitätsbib- liothek (Kriegsverlust)	Albrecht Dürer (Kopi)	ca. 1600– 1620	13	Ikke nævnt
Mscr. Dresd. C 93/34	Dresden, Sächsische Landesbibliothek	Paulus Hector Mair	Efter 1542	15	38.8.3
Mscr. Dresd. C 487	Dresden, Sächsische Landesbibliothek	Sigmund Ringeck	Ca. 1450	16	Ikke nævnt
B 26	Erlangen, Universitäts- bibliothek	Ludwig (VI.) von Eyb zum Hartenstein	1500	17	38.9.4

³² Jeg takker Dierk Hagedorn for tilladelse til at bringe denne liste. En tysk version kan ses på <<http://www.hammaborg.de/de/fechtbuecher/index.php>>.

<i>Signatur</i>	<i>Sted</i>	<i>Forfatter</i>	<i>Datering</i>	<i>H.-P. Hils Kat.-nr.:</i>	<i>R. Leng Kat.-nr.:</i>
E.1939.65.341	Glasgow Museums, R. L. Scott Collection	Anonym	1508	Ikke nævnt	38.1.2
E.1939.65.354 Tidligere Cod. I.6. 4° 4	Glasgow Museums, R.L. Scott Collection (tidligere Augsburg, Universitätsbibliothek)	Gregor Erhart	1533	4	38.9.5
Philos. 61	Göttingen, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek	Hans Talhoffer (kopi)	Senest 1700	18	Ikke nævnt
2° Cod. Ms. philos. 62	Göttingen, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek	Fabian von Auerswald	Anden halvdel af 1500-tallet	Ikke nævnt	38.9.6
Ms. Chart. B 1021	Gotha, Forschungsbibliothek Schloß Friedenstein	Paulus Kal (kopi)	1542	19	38.5.2
Ms. Chart. A 558	Gotha, Forschungsbibliothek Schloß Friedenstein	Hans Talhoffer	1443/ 1448	20	38.3.3
Ms. 963	Graz, Universitätsbibliothek	Hans Czzyner	1538	22	38.9.7
Hs. 'T'	Heidelberg (enkeltblade)	Anonym	1400-tallet	23	Ikke nævnt
Cod. Pal. Germ. 430	Heidelberg, Universitätsbibliothek	Johannes Lecküchner	1478	24	Ikke nævnt
Best. 7020	Köln, Historisches Archiv	Anonym	Ca. 1500	25	Ikke nævnt
Hs. XIX, 17-3	Königseggwald, Gräfliche Bibliothek	Hans Talhoffer	Før 1459	26	38.3.5
Thott 290 2°	København, Det Kongelige Bibliotek	Hans Talhoffer	1459	27	38.3.4
Ms. Germ. Quart. 16	Kraków, Biblioteka Jagiellońska	Anonym (Gladiatoria)	Før 1450	28	38.2.2
Ms. Germ. Quart. 2020	Kraków, Biblioteka Jagiellońska	Anonym (Goliat)	1510–1520	29	38.1.3. 38.4.1
I.33	Leeds, Royal Armouries Museum (tidl. Gotha, Membr. I 115)	Anonym	ca. 1300	30	38.9.8
Gym, Meyer [msc. A.4:0 2]	Lund, Universitetsbibliotek	Joachim Meyer	1560	Ikke nævnt	Ikke nævnt
Cgm 558	München, Bayerische Staatsbibliothek	Hugo Wittenwiler	1470	31	Ikke nævnt

<i>Signatur</i>	<i>Sted</i>	<i>Forfatter</i>	<i>Datering</i>	<i>H.-P. Hils Kat.-nr.:</i>	<i>R. Leng Kat.-nr.:</i>
Cgm 1507	München, Bayerische Staatsbibliothek	Paulus Kal	ca. 1460	32	38.5.3
Cgm 582	München, Bayerische Staatsbibliothek	Johannes Lecküchner	1482	33	38.6.1
Cod. icon. 393	München, Bayerische Staatsbibliothek	Paulus Hector Mair	1542	34	Ikke nævnt
Cod. icon. 394a	München, Bayerische Staatsbibliothek	Hans Talhoffer	1467	35	38.3.6
Cod. icon. 394	München, Bayerische Staatsbibliothek	Hans Talhoffer (kopi)	1820	36	Ikke nævnt
Cod. icon. 395	München, Bayerische Staatsbibliothek	Hans Talhoffer (kopi)	ca. 1820	37	Ikke nævnt
Cgm 3711	München, Bayerische Staatsbibliothek	Jörg Wilhalm	1522/ 1523	38	38.7.4
Cgm 3712	München, Bayerische Staatsbibliothek	Jörg Wilhalm	1536	39	38.7.5
	New Haven, Connecticut, Yale Center for British Art (tidligere Gotha, Forschungsbibliothek Schloß Friedenstein; Ms. membr. II 109)	Anonym (Gladiatoria)	ca. 1450	21	38.2.1
Fragment	Nürnberg (opholdsted ubekendt)	Hans Entner	Tidlig 1500-tal	40	38.1.6
Cod. ms. 3227a	Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum	Anonym	1389	41	38.1.4
Cl. 23842	Paris, Musée National du Moyen Age (tidligere Donaueschingen, Fürstenbergische Hofbibliothek)	Anonym	ca. 1500	14	38.2.3 38.6.2
44 A 8 (Cors. 1449)	Rom, Biblioteca dell'Accademia Nazionale dei Lincei e Corsimiana	Anonym/Peter von Danzig	1452	42	38.9.9
Mss. var. 82	Rostock, Universitätsbibliothek	Joachim Meyer	Anden halvdel af 1500-tallet	Ikke nævnt	Ikke nævnt
Mss. var. 83	Rostock, Universitätsbibliothek	Anonym	?	Ikke nævnt	38.9.10

<i>Signatur</i>	<i>Sted</i>	<i>Forfatter</i>	<i>Datering</i>	<i>H.-P. Hils Kat.-nr.:</i>	<i>R. Leng Kat.-nr.:</i>
M.I.29	Salzburg, Universitätsbibliothek	Hans von Speyer	1491	43	Ikke nævnt
S 554	Solothurn, Zentralbibliothek	Anonym	1400-tallet	Ikke nævnt	38.3.7
	Towson, Maryland, Samling Amberger (tidl. Baltimore)	Anonym	ca. 1540	Ikke nævnt	38.9.2
Q 566	Weimar, Nationale Forschungs- und Gedenkstätten der klassischen Deutschen Literatur – Zentralbibliothek der deutschen Klassik	Hans Folz	ca. 1480	44	Ikke nævnt
Hs. 26-232	Wien, Albertina (Graphische Sammlung)	Albrecht Dürer	1512	45	38.9.11
KK 5342 (P 5026)	Wien, Kunsthistorisches Museum, Hofjagd- und Rüstammer	Hans Talhoffer (kopi)	Anden halvdel af 1400-tallet	49	38.3.8
KK 5013 (P 5013)	Wien, Kunsthistorisches Museum, Kunstammer	Anonym (Gladiatoria)	1430	46	38.2.4
KK 5012 (P 5012)	Wien, Kunsthistorisches Museum, Kunstammer	Peter Falkner	ca. 1500	47	38.1.5 38.4.2 38.6.3
KK 5126 (P 5026)	Wien, Kunsthistorisches Museum, Hofjagd- und Rüstammer	Paulus Kal (kopi)	ca. 1500	48	38.5.4
Cod. 5278	Wien, Österreichische Nationalbibliothek	Konrad Kyser, Fiore dei Liberi	1420–1430	Ikke nævnt	38.9.12
Cod. Vindob. 11093	Wien, Österreichische Nationalbibliothek	Anonym	1400-tallet	50	38.2.5
Cod. Vindob. 10825/6	Wien, Österreichische Nationalbibliothek	Paulus Hector Mair	Efter 1542	51	38.8.4
Tidl. Cod. Vindob. Ser. Nov. 2978	[Wien, Österreichische Nationalbibliothek] Opholdssted ukendt	Hans Talhoffer (kopi)	1500-tallet	52	38.3.9
Cod. Guelf. 78.2 Aug. 2°	Wolfenbüttel, Herzog August-Bibliothek	Anonym	1400-tallet	53	38.2.6
Cod. Guelf. 83.4 Aug. 8°	Wolfenbüttel, Herzog August-Bibliothek	Anonym	1591	54	38.9.13
Cod. Guelf. 125.16 Extrav.	Wolfenbüttel, Herzog August-Bibliothek	Hans Talhoffer (kopi)	Senest 1700	55	Ikke nævnt
Cod. Guelf. 1074 Novi	Wolfenbüttel, Herzog August-Bibliothek	Anonym	1500-tallet	Ikke nævnt	Ikke nævnt

SUMMARY

CLAUS FREDERIK SØRENSEN: *A Late Middle Age German fencing master's manuscript in the Royal Library. Ms. Thott 290 2°*

The Royal Library in Copenhagen houses a volume entitled Thott 290 2° Meister Hans Thalhofer: *Alte Armatur und Ringkunst*. It is a richly illustrated, Late Middle Age German manuscript dated 1459. The manuscript was produced at the request of the German fencing master Hans Talhoffer and contains information on the art of fencing, the art of war, and legal duelling.

Thott 290 2° consists of 150 sheets. Paper is the material used and the sheets measure 30 cm × 21 cm. The text in the manuscript has been written with red and black ink; the illustrations have been painted and are boldly outlined. Both the text and the illustrations have been professionally produced and are of high technical quality.

Thott 290 2° seems to be a combination of a sales catalogue and a knowledge bank and falls within the genre of fencing manuscripts that, as late as the 1400s, dealt with a deadly art, as can well be seen in the manuscript's many gory and macabre illustrations.

There are 66 known German Middle Age and Renaissance fencing manuscripts, of which a list is given at the end of this article. Most of these manuscripts are based on verses that describe an ideology of fencing developed by Johannes Liechtenauer, a fencing master in the 1300s. This fencing ideology, written by the fencing master in verse form, later became the foundation for subsequent German fencing masters' teaching, including that of Hans Talhoffer.

The manuscript Thott 290 2° contains a wide variety of knowledge, presented either with the help of illustrations or described by text. The manuscript thus constitutes an invaluable source of information concerning a forgotten European Middle Age martial art on a level with what today is known from China and Japan.

